

FERIDUN M. EMECEN

Egy oszmán államférfi az aranykor hajnalán

Kánúní Szülejmán szultán másodvezíre, Musztafa pasa

A 16. század fordulóján a nyugati világot keletről fenyegető katonai és politikai hatalom, az Oszmán Birodalom uralkodói az elődeik által örökségül hagyott új, hosszú távú stratégiák megvalósításába fogtak, amihez biztosították a „képzett emberi erő” utánpótlását. Ennek alapját kétségkívül a több eltérő társadalmi elemet is magába foglaló kul-rendszer (szolga-rendszer) képezte. Az e rendszerből kikerülő államférfiaknak az oszmán bel- és külpolitika irányvonalának meghatározásában játszott szerepét a szóban forgó évszázad legalább második feléig jellemzően – a későbbi időszakoktól eltérő módon – díváni tagságuk, azaz egy közös döntési mechanizmusban való részvételük jelezte.

Musztafa pasa életútjának áttekintése új eredményekkel szolgál a 16. század első felének a világ megváltoztatásának lehetőségét magában hordozó eseményeire vonatkozóan is, hiszen a pasa ekkor – ha megszakításokkal is – a szultáni díván előljárói közé tartozott. Ennek megfelelően jelen munkában Musztafa pasa példáján keresztül annak vizsgálatára törekszünk, hogy vajon egy államférfi karrierje milyen ívet írhatott le az aranykornak nevezett időszak elején, miközben elsősorban élete egyes szakaszainak „eddig nem ismert” részleteivel foglalkozunk behatóbban.

*

Abban az időben, amikor Musztafa pasa vezíri ranggal a díván tagja volt, a kormányzat az Oszmán Birodalom addigi két fő, kelet–nyugati terjeszkedési iránya mellé egy újabbat jelelt ki: a Közel-Kelet feletti hatalom megszerzését. Ezzel az oszmán politikai törekvésekben új irányvonal jelent meg, amely más jellegű vallási küldetést vállalt, és a déli tengerek felé való esetleges expanziót hirdette. Ez a mind vallási, mind politikai szempontból óriási fenyegetésnek tartott szafavidáknak az 1512-ben hatalomra került I. Szelim (1512–1520) általi „lefékezésével”, Szíria és Egyiptom megszerzésével, majd pedig a Szent Helyek védelmezésének átvállalásával kezdődő korszak¹ Szülejmán szultán (1520–1566) trónra lépésével, „a vallási és világi főséget a globális gondolkodással összekapcsoló” program mentén teljessé tehető ki. Musztafa pasa vezíri éveit Szülejmán szultán új, nyugat fele forduló elődeihez hasonló politikájának fényében vizsgáljuk.

Szülejmán, amikor 1520-ban elfoglalta helyét a trónon, nem rejtette véka alá, hogy a jövőben az apjától örökségül kapott keleti politika mellett saját elképzeléseit tükröző katonai–politikai irányelv szerint fog cselekedni. Legendás őse, II. Fátih Mehmed (1451–1481) nyomdokain haladva figyelme a nyugati világ fele fordult, az oda vezetett hadjáratoktól a birodalma keleti részein jelentkező problémák (katonalázadások) megoldását várta.² Az 1520-as évek nyugaton új politikai fejleményeket hoztak magukkal: a Habsburgok V. Ká-

¹ Erre a korszakra általánosságban lásd: Emecen, Feridun M.: *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul, 2016.

² Emecen, Feridun M.: *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. İstanbul, 2009. 145–160.

roly (1530–1556) révén új világrend kialakításán fáradoztak. Mivel Szülejmán szultán politikai céljai keleten és V. Károlyéi nyugaton szinte megegyeztek, várható volt, hogy előbb-utóbb valahol összeütközésbe fognak kerülni egymással. Miközben Szülejmán nyugatra irányuló törekvései 1521-ben Nándorfehérvár, Közép-Európa egyik stratégiaiul fontos várának elfoglalásával váltak nyilvánvalóvá, addig V. Károly egyrészt Franciaország térnyerését igyekezett visszaszorítani, másrészt hatalmának elismertetésén fáradozott a német fejedelmek körében. A politikai célok megvalósítása érdekében tett lépéseiket tekintve elmondható, hogy a szultán nyilvánult meg erőteljesebben, Európa számára nyugtalanítóan.

A törökök második fontos célja, Rodosz elfoglalása (1522) a későbbi időkre nézve a Habsburg Monarchia számára kedvezőtlen volt. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a továbbiakban a számottevő török haderő tevékeny szerepet fog játszani a Földközi-tengeren, s a tenger másik felét uraló, Afrika északi partjainál fekvő kolóniáinak kiterjesztésére és megerősítésére törekvő Habsburgok komoly ellenfelévé válik. 1526-ra, amikor Szülejmán fontos és nagy előretörésre készült, V. Károly tulajdonképpen összes ellenfelével szemben győztes pozícióba került. Legnagyobb ellenségét, Franciaországot megsemmisítő módon visszaszorította, sőt uralkodóját, I. Ferencet (1515–1547) is fogságba vetette. Ezután pedig úgy tekintett magára, mint akinek már nem maradtak ellenségei. Ekkor azonban egy kelet-ről jövő, hirtelen lezajlott, váratlan hadmozdulatot követően a testvérére hagyott ausztriai területet közletről érintő, új katonai fenyegetéssel találta szemben magát. Szülejmán Franciaország megsegítésére indította el hadjáratát, de közben azt remélte, hogy az ősei által örökölt hagyott Magyarország „aranyalmáját” leszakíthatja magának.³ Az volt a titkos terve, hogy a nyugat és birodalma között fekvő, általa akadálynak tekintett Magyarország felőrlésével hatalmát még tovább kiterjessze, s elérje azokat a természetes földrajzi határokat, amelyek révén a nyugati ügyekbe is bele tud szólni.

A drámai kimenetelű mohácsi csata (1526. augusztus 29.) a történelmi Magyar Királyság mint önálló állam megszűnését eredményezte. Ebből nemcsak az oszmánok, hanem az örökösödési joguk révén a királyság egészére jogot formáló Habsburgok is hasznot húztak, akiknek így alkalmuk nyílt a magyar területek egy részének megszerzésére. V. Károly fiére, az 1521 óta ausztriai főherceg Ferdinánd számára ez „harc nélküli” és házassága révén könnyen jött sikernek számított. Mindezt katonai lépésekkel kívánta megkoronázni, aminek következtében a magyarok egy része által, vele egy időben királlyá választott Szapolyai Jánossal került összeütközésbe, aki mögött a magát „Magyarország igazi hódítójának” tartó Szülejmán szultán állt, ami összességében a magyarok számára egy új, hosszan tartó konfliktust eredményezett. Szülejmán az országot a kard ereje által meghódított területként kezelte, a felette való rendelkezés minden jogát magának tartotta fenn, és 1529-ben egy hadjáratlakkarta nyomatékosítani a Habsburgok számára, hogy meddig mehetnek el.⁴ Ennek a Bécszet célzó hadi vállalkozásnak a végét a másodvezír, Musztafa pasa – aki kisebb megszakítással Szülejmán trónra lépésétől kezdve kilenc éven keresztül állt a szultán mellett, és mint birodalmi vezető közvetlen közletről szemlélhette az összes nagyszabású politikai elképzelés megszületését, amelyekben maga is közreműködött – már nem érthette meg.

³ Az oszmán irodalomban Magyarország aranyalmaként való első leírása a kifejezés többi jelentéséhez képest meglehetősen régre, II. Murád (1421–1451) idejére nyúlik vissza. „Az aranyalmáig érjünk el, az ottani Magyarországot veszejtsük el.” (Sarı, Mehmed: *Gelibolu Zaif Mehmed: Gazavât-ı Sultan Murad Han*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1994, 201., a szövegben: 13r).

⁴ Szülejmán szultán ezen kezdeti politikai és katonai céljaira, valamint hadjárataira vonatkozóan lásd: Emecen: *Osmanlı Klasik*, 145–160.

*

Musztafa pasa tevékenységének feltérképezése a Szülejmán szultán első éveire jellemző politikai struktúra és tervezés megértése szempontjából különös fontossággal bír, hiszen a pasa Szelim és Szülejmán szultánok idejében vezírként, a politikai döntéseket hozó díván tagjaként feltehetően jelentős szerepet játszott abban. I. Szelim idején részt vett a Csaldirán (1514), a Mardzsidabik (1517) és a Rajdánijja (1517) melletti csatákban, Szülejmán szultán idején pedig a Nándorféhvár és a Rodosz elleni hadjáratok alatt az uralkodó bizalmasaként fontos feladatokat látott el. Élettörténetével, tisztségeivel kapcsolatban azonban a fennmaradt levéltári dokumentumok és egyéb történeti források nem szolgálnak részletes adatokkal.⁵ Ráadásul az is szembetűnő, hogy az életét ismertető biográfiai munkák szerzői bizonyos esetekben személyét összekeverik az adott korszak azonos nevű más pasáival.

Musztafa pasa életrajzában különösen az első tisztségeit nehéz beazonosítani. A korszakból fennmaradt források – miközben kormányzói, vezíri tevékenységére találhatók rövid megjegyzések – életének korai szakaszait nem érintik.⁶ A később keletkezett életrajzi művekben többek között a szultáni szerájban való nevelkedésére, bosnyák vagy albán származására, kapudzsibasi mivoltára, vidéki szolgálatra küldésére vonatkozóan bukkanhatunk információkra, amelyek valóságtartalmát azonban kortárs dokumentumokkal és forrásokkal nem lehet alátámasztani.⁷ Ráadásul ezeknek az értesüléseknek egy része a névazonoságból eredő tévedések következtében más Musztafa pasákkal, sok esetben a flottaparancsnok, Palak előnevű Musztafa pasával hozható kapcsolatba. Egyes ismeretterjesztő írások pedig úgy hivatkoznak rá, mint akit többek között Csobán, Palak, Lala, Dámád, Kodzsa, Bosnak előnevekkel emlegettek, csakhogy ebből a kavarodásból a pasára vonatkozóan lehetetlen bármit is kihámozni.⁸ Az biztosan megállapítható, hogy az előbb felsoroltak közül a már a korszakban Palak előnévvel emlegetett Musztafa pasa másik személyt takar. Musztafa pasa „Csobán” elnevezése pedig minden bizonnyal egy jóval később felvetett társításon alapul.⁹ Korának egyetlen forrásában sem bukkan fel ugyanis a Csobán előnév, mint aho-

⁵ A Musztafa pasára vonatkozó eddig ismert információk jórészt az általa építtetett műemlékekkel foglalkozó munkákban maradtak fenn. Ezen építészeti szempontú kutatásokban a pasára vonatkozó adatokat hanyagul és minden kritika nélkül gyűjtötték össze, ez pedig alkalmat adott arra, hogy a pasát összetéveszték a korszak más, Musztafa nevet viselő államfőjűjeival. Például lásd: Müderrisoğlu, Fatih: *Bani Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze*. Vakıflar Dergisi, vol. 25. (1995) 67–68. Egy másik, közvetlenül Musztafa pasát témául választó „avatatlan” írás ugyancsak az adatok összevisszasága és a másodlagos források használata miatt hasznavehetetlen. Zorlu, Muratcan: *Venedik Balyos Raporlarının Işığında Çoban Mustafa Paşa*. Journal of Turkish Studies, 42. (2014) 395–407. Korábban Semavi Eyice Dzsizsr-i Musztafapasáról szóló munkájában a hidat (*dzsizsr*) építtető Musztafa pasáról szót ejtve már utalt a szakirodalomban előforduló ezzel kapcsolatos problémákra. Eyice, Semavi: *Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)*. In: Doğan, Sema (haz.): Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyyatı. Cilt 1. Ankara, 2015. 133–158.

⁶ Életére vonatkozóan legkorábban Kücsük Nisándzsi Mehmed pasa szolgált adatokkal. Mindössze két mondatban a következőket írta: Gebzében helyezték örök nyugalomra; Szelim szultán idején vezíri ranggal rendelkezett, amit Szülejmán szultán korszakában is megtarthatott; 935-ben hunyt el. *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*. Istanbul, 1279 [1863]. 239.

⁷ Süreyya, Mehmed: *Sicill-i Osmanî*. Cilt 3. İstanbul, 1996. 272.

⁸ Müderrisoğlu: *Bani Çoban Mustafa Paşa*, 67.

⁹ A „Csobán” előnév eredete Piri Mehmed pasához kötődik, és a helyi szóbeszédeken alapul. Egy ilyen elbeszélés szerint Musztafa Mehmed pasával pástorkodása idején találkozott először Boszniában, s mivel a kérdéseire okos válaszokat adott, a pasa pártfogásába vette őt. Erre lásd: Zorcu: *Venedik Balyos Raporlarının Işığında Çoban Mustafa Paşa*, 397. Ezenkívül más mendemondák és történetek is éltek a köztudatban. Erre lásd: Kahraman, İbrahim: *Gebze Paşasını Unuttu*. Gebze Gazetesi, 2015. május 14. Ebben a szerző Mehmed İbrahimgil írására (İbrahimgil, Mehmed Z.: *Makedonya’da Gazi Mustafa Paşa’nın Vakıf Malları*. In: Kurtuluş, Mehmet [haz.]: *Balkanlarda*

gyan a többi elnevezés sem.¹⁰ Azon néhány 17. század közepi iratban, amelyek a Gebzében működő alapítványai ügyeivel foglalkoznak, a neve „Kara, Gázi, Kapudzsi Gázi” megjelöléssel fordul elő.¹¹ Nyilvánvalóan a Kara (‘fekete’) előnév nem kinézetével függ össze. A Kapudzsi és Gázi előnév egyrészt a tiszttségére, másrészt a harcokban való részvételére történő utalás. Kegyes alapítványának alapító oklevelében a neve „Abdüülkerim fia, fényességes vezír Musztafa pasa” formában szerepel, más további előnév feltüntetése nélkül.¹²

Ezen megállapítások után biztosnak tekinthető, hogy II. Bajezid (1481–1512) idejében elrabolt gyermekként, *devsirme* révén került a szultáni szerájba, majd itt nevelkedett. Az őt mint vezírt látásból ismerő velencei követek ugyan hallgatnak arról, hogy miként került a palotába, származásával kapcsolatban megosztanak információkat. Pietro Bragadin például 1526. június 9-én írt követjelentésében (*relazione*) negyvennyolc éves koráról és alban eredetéről számol be.¹³ Marco Minio pedig 1522. április 8-án kelt, a szenátusban felolvasott *relazione*jában negyvenes éveiben járó, „schiavon” származású férfiként mutatja be.¹⁴ A *schiavon* megnevezéssel a Dalmácia és Isztria területén élő velencei alattvalókat illették, amiből következően szláv eredete is felvetődött. Talán éppen ezért jelenik meg az oszmán forrásokban boszniaiként.¹⁵ Pietro Zen 1524. november 4-én küldött jelentésében monte-

Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul–Edirne, 9–11. Mayıs 2012. Ankara, 2012. 159–180.) hivatkozva azt állítja, hogy Musztafa pasa Széreszben, Anfıpoli faluban született. Ez a megállapítás azonban téves, egy másik Musztafa pasára vonatkozik.

¹⁰ A vele kortárs vagy a műveiket kevéssel később írásba foglaló krónikások csak „Musztafa pasa másodvezír” megjelöléssel beszélnek róla. A „Csobán” előnév eredetét lehetetlen kideríteni, még Mehmed Süreyya sem említi őt Csobánként. Süreyya: *Sicill-i Osmanî*, 272. Ugyanakkor a modern történetírásban Csobánként való megnevezése szinte hagyománnyá vált. Erre lásd: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi*. Cilt 2. Ankara, 1995. index. A helyzetet még reménytelenebbé teszi, hogy a krónikakiadásokban vagy a követjelentések fordításaiban a fordítók vagy szerkesztők, sőt a levéltárakban (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [a továbbiakban: BOA], Vakıflar Genel Müdürlüğü és Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi [a továbbiakban: TSMA]) az iratok kivonatolását készítők is Musztafa pasa nevének felbukkanásakor rögtön kiteszik elé a Csobán megjelölést, amivel azt az érzést keltik, mintha azokban az időkben is használták volna azt. Hans Dernschwam egy Habsburg-küldöttség tagjaként 1555. március 11-én Gebzén átutazva a dzsámi és a szegénykonyha alapítóját, Musztafa pasát a Polak előnévvel említette, ami nyilvánvalóan abból ered, hogy valaki mással összetévesztette. Dernschwam, Hans: *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*. Çev.: Önen, Yaşar. Ankara, 1988. 209.

¹¹ A nevekhez a következő helyeken található leírás: BOA, *Atık Şikâyet Defterleri*. Nr. 4. fol. 24. 87. bejegyzés: „Gebzében eltemetett Musztafa pasa” (1076. muharrem/1665. július); Nr. 14. fol. 95. 216. bejegyzés: „Gázi”; Nr. 16. fol. 224. 1065. bejegyzés: „Kapudzsi Gázi” (1103. ramazán/1693. május). (Az adatokat Dr. Kenan Yıldıznak köszönöm.) Ezek mind helyi szóbeszéden alapuló előnevek, mert az államhoz forduló alapítványi dolgozók előterjesztéseikben Musztafa pasát ismeretlen forrásból származó helybeli történetekre támaszkodva említhették. Nem férhet kétség hozzá, hogy az összes előforduló előneve társításból ered. A Csobán név szintén a mendemondák eredményeképpen, de jóval később kerülhetett előnevei közé, de pozíciója azóta is rendíthetetlennek tűnik.

¹² Az alapítványi alapítólevelekben, ahogy a magántulajdonba adott földek okirataira vonatkozó utasításokban is a neve mindig Musztafa pasaként, előnév nélkül szerepel. TSMA, Nr. D. 7003. A Gebzében lévő városnegyedét is hasonlóan tüntették fel az összeírásokban: „Musztafa pasa dzsámijának új városrésze”. BOA, *Tahrir Defteri*, Nr. 436. 288. Apja neve néhány alapítványi alapító okiratban Abdulmuin formában bukkan fel.

¹³ Sanuto, Marino: *Diarii*. Vol. 41. Venezia, 1894. 527. (Köszönettel tartozom Dr. Zeynep Yelcének, aki volt szíves a velencei követjelentések Musztafa pasára vonatkozó részleteit lefordítani és rendelkezésemre bocsátani.) Vö. *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanuni ve Pargah İbrahim Paşa*. Çev.: Gökpar, Pınar – Ercolino, Elettra. Haz.: Afyoncu, Erhan. İstanbul, 2012. 53.

¹⁴ Sanuto: *Diarii*, vol. 33. 316. Vö. *Venedik Elçi Raporlarına Göre*, 14.

¹⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhü’l-Ahbâr*. Ankara, 2009. (Faksimile) 361v.

A pasa életrajzának talán legfontosabb állomása a Szelim szultán leányával való házasságkötése. Házastársa nevét „Szultánzáde Sahzáde Hatun” megnevezéssel említik a források.²⁵ Az asszony a velencei forrásokban egy I. Szelim által kivégzett *bosztandzsibasi* korábbi feleségként szerepel.²⁶ Ezek alapján feltételezhető, hogy a pasa felesége az 1515-ben kivégzett Iszkender pasa özvegye lehetett. Ugyanakkor egy másik velencei, Pietro Zen jelentése azt írja, hogy Musztafa pasa az 1524-ben kivégzett, korábban szintén *bosztandzsibasi* Ferhád pasa feleségével házasodott össze.²⁷ Ezen írás szerint az egykori *bosztandzsibasi* kivégzése után Szülejmán szultán özvegyen maradt leánytestvérét újra ki akarta házasítani, csakhogy húga heves ellenállásával találta szembe magát: ő ugyanis azt gondolta, hogy bátyja, ahogy Ferhád pasát, úgy az új férjét is ki fogja végeztetni, és csak azután egyezett bele a Musztafa pasával való házasságkötésbe, miután a szultán megígérte neki, hogy nem fogja megöletni leendő hitvesét.

Ez a történet minden bizonnyal szerájbeli mendemondán alapszik, így nem fedi a valóságot. Az *inamat-defterek* bejegyzéseiben Ferhád pasa özvegyeként Bejhán szultán, míg ettől teljesen függetlenül Musztafa pasa feleségként Szultánzáde Sahzáde Hatun van szerepel.²⁸ Továbbá Ibn Ijász az Egyiptom kormányzójaként 1522 novemberében Kairóba érkező Musztafa pasa kapcsán azt írja, hogy ő a szultán hűgával házas.²⁹ Mivel ekkor még Ferhád pasa életben volt, nyilvánvaló, hogy Musztafa pasa nem vehette feleségül az özvegyét. Így bátran kijelenthetjük, hogy Musztafa pasa 1515 után, feltehetően 1516-ban kötött házasságot Szultánzáde Sahzáde Hatunnal.

Szülejmán szultán uralkodásának első tíz évében a különböző juttatásokban részesülő Sahzáde neve gyakran feltűnik a *rúznámcsa-defterek*ben. Amíg Musztafa pasa élt, a bejegyzésekben „a tekintetes Musztafa pasa asszonya” megnevezéssel hivatkoztak rá.³⁰ Musztafa pasa halálát követően élelmet utaltak ki neki a szerájból, ennek „kezdeté”, azaz az első alkalom, amikor a neve feltűnik a kedvezményezettek között: 935. *ramazán* 23-ra (1529. május 31.) esett. Ennek a kiutalásnak a költsége az 1529 decemberéig tartó hathavi elszámolás szerint meghaladta a 30 000 akcsét.³¹ Özvegyként az említett élelem mellett lovainak takarmányt, illetve különböző vagyontárgyai, ingóságai szállítására hajót is igénybe vehetett.³² Az ezekről tanúskodó bejegyzésekben egyértelműen „a megboldogult Musztafa pasa asszonya, Sahzáde szultán” megnevezéssel említik.³³

²⁵ *In'amat Defteri*, 525.

²⁶ Sanuto: *Diarüi*, vol. 41. 527–528. Bragadin jelentése.

²⁷ Sanuto: *Diarüi*, vol. 50. 472–473.

²⁸ *In'amat Defteri*, 525., 526. Lásd még: Gökbilgin, Tayyip: *Edirne ve Paşa Livası*. İstanbul, 1952. 515.

²⁹ Ibn Iyâs: *Bedâiü'z-zuhûr fi Vekâi'd-Duhûr*, 437–442.

³⁰ Számára még Musztafa pasa életében egy *bohcsa* elnevezésű bő ruhát és szöveteket (gyapjú, selyem) utaltak ki. BOA, Kamil Kepeci (a továbbiakban: KK), Nr. 1764., 40.

³¹ BOA, KK, Nr. 7097., 71.

³² BOA, KK, Nr. 7097., 90., 93.

³³ „Nagy Sahzáde nek” is nevezték, mivel létezett egy a szerájból különböző juttatásokban részesülő másik Sahzáde Hatun is, aki az adományozottak listáján II. Bajezid idejétől fogva gyakran szereplő Szelcsuk Hatun leánya, Sahzáde volt, őt Kicsi Sahzádeként is emlegették. Rajtuk kívül felbukkan még egy Sehzáde Hatun, aki Mahmúd herceg leánytestvére volt. Az írások az ő nevét is „Kicsi Sehzáde”-ként jegyezték fel. (BA, KK, Nr. 7097., 59.) Annak kicsi a valószínűsége, hogy ez a Mahmúd II. Bajezid fia lett volna, mert akkor leánytestvérenek is II. Bajezid leányának kellett volna lennie, és semmi sem indokolja, hogy az írások ne az apja, hanem testvére viszonylatában említse őt. A téma véleményem szerint külön tanulmányt érdemelne. A témára vonatkozóan lásd még a 46. jegyzetet.

Musztafa pasa egyes feltételezések szerint még a frigyet megelőzően morai szandzsákbégeként vezíri ranggal vett részt I. Szelim közvetlen környezetében a csaldiráni csatában, és első vezíri címét az összecsapás során nyerhette el. Csakhogy a csaldiráni hadjárat során vezírként emlegetett Musztafa pasa kiléte, illetve hősünkkel való azonosítása ismét csak kérdésesnek tűnhet. Az egykorú források közé számító Hajdar Cselebi *ruznáméjában* két külön Musztafa pasa szerepel, és ugyan nehéznek tűnik megállapítani kilétüket, minden bizonnyal az itt bemutatott Musztafa az, aki Csaldiránnál más vezírrrel együtt az uralkodó mellett kapott helyet. 920. *sábán* 23-án (1514. október 13.) leváltották a vezírségről, és Hajdar Cselebi erről megemlékezvén *ejt szót* a pasa korábbi morai szandzsákbégi tisztségéről. A másik musztafa pasát 921. *ramazán* 5-én (1515. október 13.) nevezték ki Bosznia szandzsákbégjévé,³⁴ és megbízták a Boszniából jövő *devsirme* felügyeletével, majd nem sokkal később, az egyiptomi hadjárat idején a trónörökös Szülejmán mellé – mintegy vezírként – Edirnébe rendelték (922. *rebiülevvel* 14./1516. április 17.).³⁵ Ez a személy nagy valószínűséggel másvalakit takar, és a velencei források szerint is ez az illető boszniai tisztségét még legalább 1519-ig betöltötte.³⁶ Hajdar Cselebi az egyiptomi hadjárat idején anató-

³⁴ *Haydar Çelebi Ruznâmesi*. In: Feridun Bey: *Münşeatü's-Selâtin*. Cilt 1. İstanbul, 1274. 463., 464., 470. Vezírségből való leváltása a janicsárok elégedetlenkedésének eredménye lehetett, akik az Iránból való visszarendelésük érdekében nyomást gyakoroltak a pasákra, ezen azonban I. Szelim annyira feldühödött, hogy végül mindenért Musztafa pasát tette felelőssé. Lásd: Emecen: *Yavuz Sultan Selim*, 157. Musztafa pasa után a vezírségre Piri Mehmed pasa került. Ennek alapján viszont tévesek azok az információk, melyek szerint Musztafa pasa Piri Mehmed pasa pártfoglaltja és *szekiredzsije* lett volna. Müneccimbaşı, Ahmed Dede: *Sahâfü'l-ahbâr*. İstanbul, 1285. Cilt 3. 475.

³⁵ „A herceg defterdârjával Edirnébe érkezett, vezíre nevében mellette Musztafa pasa, Bosznia bégje van, akinek helyére Kösztenil bégje, Davudpasa fia küldetett.” *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, 476.

³⁶ A velencei forrásokból az derül ki, hogy 1517–1519 között Boszniában egy másik Musztafa pasa is tevékenykedett. Ez a személy 1519-ben hunyt el. Sanuto: *Diarîi*, vol. 24. 205., vol. 25. 293., 449., 591., vol. 26. 264., 384., vol. 28. 190. Ebből következően a vezírségből Bosznia bégjévé avaszált egyén kiléte ismeretlen. A Szülejmán herceg kíséretében mintegy vezírként megjelenő személy mintha a herceg ideiglenesen kijelölt nevelője lett volna. Ugyanakkor Szülejmán tanítója Kászim bég volt, akinek helyére 1516 decemberében Szinán béget nevezték ki. Emecen, Feridun M.: *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara, 1989. 32. Ez az 1519-ben elhunyt Musztafa pasa egy irat szerint Szkopjében egy dzsámit alapított, és halála után itt, egy szintén általa építtetett türbében helyezték végső nyugalomra. Egy Piri Mehmed aláírását viselő, Musztafa pasára megboldogultként hivatkozó előterjesztésben ugyanis a következők olvashatók: vagyónából néhány rabszolgát, lovat, tevé az uralkodóra hagyományozott; belső szolgálói, eunuchjai, lovai, tevéi közül a szultáni tulajdonra érdemesnek tartottak összeírására *kethüüdájának*, Iszkendernek utasítás küldetett; a pasa testét az általa Szkopjében építtetett dzsámiban temették el. TSMA, Nr. E. 705/60. Mivel a neve egy 1492-ben épített dzsámi, szegénykonyha és türbe 920. *muharrem* végére (1514. március 17–27.) datált alapítványi alapító oklevelében Abdülkerim fia Musztafaként (a dzsámi feliratán Abdullah fia Musztafaként) szerepel, kétség sem férhet hozzá, hogy személye másvalakit takar. A két Musztafa pasa alapítványi okleveleiben ugyan apáikra Abdülkerimként hivatkoznak, ám ez nem bizonyítja, hogy a két személy egy és ugyanaz lett volna, mivel máshol a Gebzében eltemetett Musztafa pasa apját Abdulmuinnak, a Szkopjében nyugvóét pedig Abdullahnak írják. A *devsirméből* származók általában az utóbbihoz hasonló apaneveket használtak. Másrészt a Szkopjében álló türbe feliratán az ott eltemetett Musztafa pasa elhalálzásának dátumát feltüntették: 925/1519. Egy érdekes értekezés ezt az illetőt Csobán Musztafa pasával azonosította, türbéjének pedig „hivatali” jellegét emelte ki. Ez a munka azokat a velencei forrásokból származó információkat, amelyek a Dzssem szultán ügyében elküldött Musztafa agával kapcsolatosak – azaz, hogy Széresz Anfioli nevű falujában született – még Csobán Musztafa pasára vonatkozó adatokként ismerteti. İbrahimgil: *Make-donya'da Gazi Mustafa Paşa'nın Vakıf Malları*, 159–163. Elterjedt nézet az is, hogy az említett Musztafa aga II. Bajezid utolsó nagyvezíre, Kodzsa Musztafa pasa lett volna. Az ő hivatali tisztségei is úgy jelennek meg, mintha Csobán Musztafa pasa viselte volna azokat. Musztafa pasa szkopjei dzsámijával és türbéjével, valamint a Musztafa pasa kilétével kapcsolatos további vitákra lásd: Ayverdi, Ekrem Hakki: *Aurupa'da Osmanlı Mimari Eserleri. Yugoslavya*. Vol. 3. İstanbul, 1981.

liai beglerbéggé kinevezett (922. *sevval* 15./1516. november 11.) Musztafa pasáról pedig nem boszniai, hanem korábbi morai szandzsákbéggként emlékezik meg.³⁷

Musztafa pasa további tisztségeiről és tevékenységéről jóval gazdagabb ismeretanyaggal rendelkezünk. Joggal feltételezhetjük, hogy ez időtől fogva sokkal erőteljesebben érvényesítette politikai befolyását és súlyát. A mardzsidabiki és rajdánijjai csatákban Kairó megszerzését követően a szultán mellett lévő Musztafa pasa olyan nehéz feladatot is meg tudott oldani, mint Al-Asraf Túmán Báj egyiptomi szultán (1516–1517) ellenállásának megtörése, megfigyelése, majd pedig elfogása. 923. *muharrem* 11-én (1517. február 3.) nevezték ki ruméliai beglerbéggé, és két nap múlva már utasítást kapott Túmán Báj megfigyelésére,³⁸ ami jelzi, hogy az uralkodó szemében nagyot nőhetett a tekintélye. Isztambulba való visszatérést követően I. Szelim új hadjáratí célok kitzzésébe fogott, s hogy az őt támogatni kész vezíreket döntési pozícióba hozza, Musztafa pasát kinevezte másodvezírnek (1519. március 5.).³⁹

Ehhez kapcsolódóan osztott meg Gelibolu Musztafa Ali egy, az ezt az időszakot is megélt Dzselaálzáde Musztafa Cselebitől hallott szóbeszédet, amelybe beleszötte Musztafa pasa személyét is, minden bizonnyal azért, hogy Piri Mehmed pasa nagyvezírt minél jobb színben tüntesse fel, a történettel a pasa kiváló vezetői kvalitásait akarta érzékeltetni. Eszerint a vezírt kereső szultánnak Piri pasa ajánlotta a ruméliai beglerbéget, Musztafa pasát. Szelim lebecsülte és „ostoba” embernek tartotta őt, de Piri Mehmed pasa győzködésére mégis kinevezte másodvezírnek. Musztafa pasa azonban nem tudta elviselni, hogy Piri pasa árnyékában kell maradnia, és egy napon a dívánban a pasa minden mondandóját megkérdőjelezte, mire a szultán éktelen haragra gerjedt, és egy kezébe kerülő íjjal megverve megalázta Musztafa pasát, de Piri pasa közbelépett, és bocsánatot kért számára az uralkodótól.⁴⁰ Ez a történet nem tükrözi Musztafa pasa valós helyzetét, nem egyéb, mint Piri pasa értékének növelése céljából Musztafa pasa mellékszereplőként való megjelenítése. Ha ezt a mende-mondát figyelmen kívül hagyjuk, egyértelműnek tűnik, hogy Musztafa pasa a szultán bizalmasai közé tartozott, olyannyira, hogy amikor az uralkodót Szirt faluban ledöntötte a lábáról egy betegség, a pasát hívatta maga mellé, ami Szelim megbecsülésének egyértelmű jele volt. A szultán halálát követően pedig egy várhatóan kirobbanó zűrzavar megelőzése érdekében rábízták a kincstári ügyeket.⁴¹ Afelől sincs kétség, hogy Musztafa pasa a korszak jeles vezírei közé tartozott, és mindig kedvező hírnévnek örvendett. Sokatmondóak e tekintetben többek közt Junusz pasa hozzá írt levelének kifejezései és szófordulatai.⁴²

A másodvezíri pozícióját Szülejmán szultán idején is megőrző Musztafa pasa az új korszak politikai döntéseiben meghatározó szerepet játszott. A korabeli források egyetértenek abban, hogy a Nándorfehérvár elleni hadjárat során határozottan megnyilvánult fontos katonai ügyekben, és hatékony részese volt a meghozott döntéseknek.⁴³ Az e hadjárat esemé-

262.; Kumbaraçı-Bogoyevıç, Lidiya: *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*. İstanbul, 2008. 102–115.; Özer, Mustafa: *Üsküp'te Türk Mimarisı, XIV–XIX. Yüzyıl*. Ankara, 2006, 77.

³⁷ *Haydar Çelebi Ruznamesi*, 481.

³⁸ Emecen: *Yavuz Sultan Selim*, 295., 304–305.

³⁹ Emecen: *Yavuz Sultan Selim*, 342.

⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhü'l-Ahbâr*, 258r–v.

⁴¹ Emecen: *Yavuz Sultan Selim*, 356., 358.

⁴² *Münşeât Mecmuası*, Nr. 791. fol. 174v–176r.

⁴³ Nándorfehérvár ostromakor tanúsított céltudatosságának érdekes részleteire a korszak krónikáin kívül lásd: Akgün, Ahmet: *Hocazâde Mehmed Efendi: İbtihacü't-tevârih*. Doktora Tezi (Yayınlanmamış). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1995. (a továbbiakban: Hocazâde Mehmed Efendi: *İbtihacü't-tevârih*) 74–75.

nyeit szemtanúként lejegyző Dzselaázáde Musztafa Cselebi a következő szavakkal jellemzi őt: „kevély és elbizakodott, de érett hozzáállású”.⁴⁴ Ezt követően továbbra is másodvezírként a Rodosz elleni hadjáratban a flotta adminisztrációjával bízták meg, ami a vele szemben megnyilvánuló bizalom egyik fontos jeleként értékelhető. Ennek kapcsán – ismét csak – Dzselaázáde így ír róla: „nagy vezér, a vitézség lovasa, éles elméjű második vezír”.⁴⁵ Néhány munkában azonban összekeverik őt a flotta parancsnokával, aki ekkor Gelibolu szandzsákbégje, a Palak/Pulak előnevű Musztafa bég volt.

Szülejmán szultán uralkodásának első éveiből származik egy az udvarhoz tartozó előke-lő hölgy levele Mahmud herceg anyjához, amelyben a férjével, Mehmed béggel való kibéküléséről ír, és meglelti benne mind Piri pasa, mind pedig Musztafa pasa nevét is, ami sokat elárul a pasa szerájbeli helyzetéről.⁴⁶ Ugyanakkor másodvezíri pozíciója a nagyvezír, Piri Mehmed pasa, Ahmed pasa és a szultán közeli barátja, a háttérben meghúzódó Ibrahim aga (pasa) között folyó titkos hatalmi versengésben további klikkesedéshez és újabb politikai konfliktus kialakulásához vezetett, amiről a források nem szólnak. A pasát másodvezíri tisztsége miatt a portai körök nagy valószínűséggel Piri Mehmed pasa nagyvezír potenciális kihívójának tartották. Ahmed pasa – aki szintén Szülejmán szultán egyik hűgát vette el, és égett a vágytól, hogy nagyvezír lehessen – Musztafa pasára mint legnagyobb ellenfelére bizonyára elsődleges célpontként tekintett. S valóban, Musztafa pasa ellehetetlenítésére tett erőfeszítéseit a korabeli források is tükrözik.⁴⁷ Végül Musztafa pasát a Rodosz elleni hadjárat idején állították félre. Ez idő tájt érkezett meg az egyiptomi beglerbég, Hajir bég halálhíre, akinek helyére éppen a sziget erődjének egyik legerősebb bástyáját ostromló és nagy

⁴⁴ Demirtaş, Funda: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi: Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri, 2009. (a továbbiakban: Celâl-zâde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*). A feldolgozott mű eredeti kézírata: Istanbul Üniversitesi, Nadir Eserler, Nr. 5997. fol. 43v. A Szülejmán szultán idejéből való *Süleymanname* szerzői (Bostan, Matrakçı Nasuh, Celalzâde Salih Çelebi, stb.) vele kapcsolatban nem szolgálnak újabb adatokkal. Tevékenységére vonatkozóan a legrészletesebb információk Dzselaázáde munkájában találhatók.

⁴⁵ Celâl-zâde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*, fol. 53r. A pasát közelről ismerő Ibn Kemâl se beszél róla igazán, csupán megbízatásai apropóján említi meg mint „dicsőséges vezírt”, majd egyiptomi kormányzósága kapcsán „a szultáni tanács eleje és az előkelők második erőssége”-ként ír róla. Kemal Paşa-zâde: *Tevârih-i Al-i Osman*. 10. Defter. Haz.: Severcan, Şefaettin. Ankara, 1996. 167., 171. A 16. század második felének egyik forrása, Mehmed Zaim a következőképpen szól róla: „lovak atyja”. Sir, Nur Ayşe: *Mehmed Za'im: Câmi'üt-Tevârih*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul, 2007. 272v. Musztafa pasa Rodosz ostroma során Piri Mehmed pasával együtt egy előterjesztést nyújtott be, miszerint a flottával küldött *szilahdâragától*, Behrám bégtől származó, a tengeri helyzetet ismertető jelentést továbbították a megfelelő helyre. TSMA, Nr. E. 759/24. A két pasa közös aláírását viselő dokumentum már önmagában is érdekes.

⁴⁶ A levelet lásd: Uluçay, Çagatay M.: *Harem'den Mektuplar*. İstanbul, 1956. 26–33. Çagatay Uluçay azon a meggyőződésen van, hogy a levelet II. Bajezid 1507-ben Manisában elhunyt fia, Mahmúd herceg anyjának írták. Ha ez így lenne, akkor Piri pasa és Musztafa pasa neve nem bukkanhatna fel benne, inkább az a valószínű, hogy az abban említett herceg Szülejmán szultán 1521-ben hat éves korában elhunyt fia, Mahmúd lehetett. Ugyanis a levelet író asszony, amikor Mahmúd anyját megszólítja, annak fiát, Mahmúdsahot és leányát, Gevherhant írásban „szemen csókolta”. Eszerint azonban Mahmúd herceg nem lehetett II. Bajezid fia. A levél címzettjének kiléte is kérdéses. Azt tudjuk, hogy Szülejmán idejében Mahidevránnak volt egy Musztafa nevű fia, de az ő neve nem bukkan fel a levélben, kicsi az esélye annak, hogy ő lenne a fent említett két gyermek anyja. A gyermekek feltehetően a még trónörökös Szülejmán háremébe bekerült nőtől származtak, aki talán Gülfem lehetett. Gülfem neve és élelemkiutalása a következő helyen található: BOA, KK, Nr. 7097. fol. 59.

⁴⁷ Celâl-zâde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*, 65v.

kitartással bíró Musztafa pasát nevezték ki. Ebben feltehetően szerepet játszott Ahmed pasa, illetve hallgatólagos támogatásával Piri pasa is, aki a legjobban Musztafától féltette pozícióját. Így a pasa furcsa mód a háború kellős közepén hajóra szállt, és tíz gálya kíséretében Alexandria felé vette az irányt (928. *zilhiddzse* 7./1522. október 28.).⁴⁸ Ez számára bizonyos fokig azt is jelentette, hogy lezárult előtte a nagyvezírséghez vezető út. Ahmed pasa azonban, bár legnagyobb ellenfele eltávolításával megnyerte az első csatát ebben a konfliktusban, a szultán barátjának, Ibrahim agának (pasa) a színrelépése miatt nem sokáig élvezhette örömét.⁴⁹

Az 1522. november 14-én Kairóba érkező Musztafa pasa egyiptomi kormányzósága a várakozások ellenére meglehetősen rövid ideig tartott. Talán ezért írta Dzselszáde Szálih Cselebi, hogy Musztafa másodvezírként „Egyiptom megbízott őrzője”, „megbízott útján” védi a területet.⁵⁰ Azaz azt hangsúlyozta, hogy a pasa kinevezése már kezdetektől fogva csak ideiglenes jelleggel bírt. Musztafa pasa egyiptomi tevékenységéről rengeteg információ áll rendelkezésünkre. Többek között leverte az Egyiptomban ekkor kitört lázadást, de például az oszmán törvények bevezetésének kísérlete nem hozott számára sok pozitív eredményt. A neves mameluk történetíró, Ibn Ijász, akinek munkája a Musztafa pasa kormányzóságának idején történt eseményekkel zárul, első intézkedéseiről azt írja, hogy azokat kezdetben meglehetősen pozitívan fogadták, és nagy reményeket fűztek hozzájuk, de hozzáteszi: bizonyos esetekben nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Ezen túlmenően azonban Musztafa pasát az oszmán vezírek legnagyobbikának tartotta.⁵¹ Egy másik kortárs krónikás, Dijárbekri, miközben a pasa egyiptomi ténykedését elég részletesen ismerteti, „önfejűségéről, harsány és hirtelen haragú természetéről” ír, aki hamar lecsillapodik, és igyekszik senkinek sem fájdalmat és kárt okozni, a gyilkosságot pedig nem szívleli.⁵² Egyiptomban az oszmán berendezkedést meghonosítani igyekvő Musztafa pasa legfontosabb intézkedése Kairó kitakarítása volt, amihez olykor erőszakot is kellett alkalmaznia. Dijárbekri, miközben arról ír, hogy mindenhol tisztaság uralkodott, nem áttolja kissé ironikusan megjegyezni, hogy „Egyiptom népe” illet még egyáltalán nem látott, ezért aztán „kényelmetlenül” érezte magát.⁵³ Dijárbekri a pasa gyakori kairói rosszullétéiről terjengő anekdotákat is megosztja az olvasóval, és nem tartja magát vissza annak elmesélésétől sem, hogy a Rodosz elfoglalásának hírére hozó Dzsáfer béget, Ibrahim pasa nevelőapját még csak szóra sem méltatta.⁵⁴

⁴⁸ Celâl-zâde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*, 76v. Mehmed Efendi is a pasa tíz gályával való elindulásáról tudósít. Hocazâde Mehmed Efendi: *İbtihacü't-tevârih*, 109. Továbbá Rodosz ostromának idején a megadási feltételekre vonatkozó előterjesztése is fellelhető az alábbi helyen: TSMA, Nr. E. 759/99.

⁴⁹ Ibrahim aga (pasa) a saját előmenetele érdekében már a kezdetektől fogva tüzelte és bátorította Ahmed pasát, ami nyomon követhető az oszmán forrásokban. Hocazâde Mehmed Efendi: *İbtihacü't-tevârih*, 120.

⁵⁰ Topal, Seyid Ali: *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2008. 160.

⁵¹ İbn İyâs: *Bedâiü'z-zuhûr fi Vekâi'd-Duhûr*, 437–442.

⁵² *Nevâdirü't-tevârih*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih, Nr. 596. 372r–v.

⁵³ *Nevâdirü't-tevârih*, 374r.

⁵⁴ *Nevâdirü't-tevârih*, 374r. Egy Isztambulból érkező, „a tengeri helyzetről és hírekről szóló beszámolóra” vonatkozó utasítás értelmében elkészített, „Musztafa, a szegény” aláírást viselő jelentés nagy valószínűséggel tőle származik. Ebben a tengeri fejleményekről, a „szárazföldi” helyzetről és néhány cserkesz szpáhi Szafed környéki akcióiról tesz említést. TSMA, Nr. E. 537/5.

Musztafa pasa rövid egyiptomi tartózkodása alatt nemcsak fontos dolgokat vitt véghez, hanem kapcsolatba került az általa nagyon – a *Menákibnámé* szerint követőjeként⁵⁵ – tisztelt híres szúfi gondolkodóval és költővel, Ibrahim Gülsenivel is, aztán visszarendelték Isztambulba.⁵⁶ Helyére először Kászim pasát jelölték ki, ám végül a helyzet hirtelen megváltozásával a másodvezír, Ahmed pasa kapta meg a tisztséget, aki miután nagyvezíri ambícióit nem sikerült valóra váltania, és a posztra Ibrahim pasát nevezték ki, Isztambult elhagyva elindult Egyiptomba. Jövetelének hírére az őt nem nagyon kedvelő Musztafa pasa – Dzselálzáde szerint – „mivel nem volt biztos, hogy lakozik-e benne rosszindulat, inkább előzékenyen elé ment, és annak gályájára szállva a Nílus vízén köszöntötte az új egyiptomi pasát”. A krónikás úgy tudta, hogy bár Musztafa pasa rangban Ahmed pasa felett állt, még sem keresett kifogást arra, hogy – az őt egyébként fel nem kereső – pasát meglátogassa a hajóján.⁵⁷ Ha ez a történet igaz, Musztafa pasa „szelídsége”, jámbor természete, megfontolt személyisége összecseng a velencei követjelentések hasonló megállapításaival.

⁵⁵ Ibrahim Gülseni *Menákibnáméjének* szerzője, Muhji-i Gülseni érdekes dolgokat közöl Musztafa pasa és a sejk közötti kötelékről. A sejk azt tanácsolta Musztafa pasának, hogy figyeljen a szegényekre. Musztafa pasa pedig azt kérte a sejktől, hogy az ekkor látott Muhjiddin Karamanit küldje el sejknek az ő Gebzében épített kolostorába. Karamani aztán itt folytatta spirituális tevékenységét. Muhyi-i Gülseni: *Menákib-i Ibrahim-i Gülseni*. Haz.: Koç, Mustafa – Tanrıverdi, Eyyüp. İstanbul, 2014. 312–331. Dijárbekri is érinti Musztafa pasa Ibrahim Gülsenihez fűződő viszonyát. *Nevádírü't-tevârih*, 259v–260r.

⁵⁶ Sanuto: *Diarü*, vol. 34. 238. Andrea Priuli velencei követ 1523. május 5-én Isztambulban kelt levelében azt írta, hogy a szultán visszahívta Musztafa pasát, és vezírségének folytatását kívánta tőle. Ezzel kapcsolatban úgy tűnik, hogy az új nagyvezír, Ibrahim pasa számára jól jött Ahmed pasa eltávolítása, és az így megüresedő vezíri posztra a szerényebb, nem becsavagyó és vele feltételezhetően jóban lévő Musztafa pasát preferálta inkább. De más dologról is szó lehetett, például Ibrahim pasa esküvőjéről, ugyanis menyasszonya kapcsolatban állt Iszkender pasa családjával. (Yelçe, Zeynep: *Evaluating Three Imperial Festivals 1524, 1530 and 1539*. In: Faroqhi, Suraiya – Öztürkmen, Arzu (eds.): *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*. Calcutta, 2014. 77–79., 85–87.) Így Musztafa pasa a mostohalánya révén Ibrahim pasa apósa lett. Ezzel az üggyel összefügghet, amit Dijárbekri írt Ibrahim pasa nevelőapjáról, amikor az Egyiptomba ment. Mindezeket azonban más dokumentumokkal is igazolni kellene, és további vizsgálatokra lenne szükség. Ezen a ponton egy zárójelut nyitva egy az *İbtihacü't-tevârih*ban elejtett megjegyzés (Hocazáde Mehmed Efendi: *İbtihacü't-tevârih*, 135.) kapcsán előkerülő kérdést vegyünk ismét vizsgálat alá. Az *İbtihacü't-tevârih*ban az olvasható, hogy a szíriai kormányzó, Hürrem pasa Ibrahim pasa feleségének közeli hozzátartozója volt, illetve a II. Bajezid idején elhalálozott Iszkender pasa fia. Halála miatt 910. *sábán* 27-én (1505. február 2.) fiainak, a későbbi midilli szandzsákbégnek, Musztafa bégnek és az ekkor még ifjú korú Hürrem Cselebinek részvétnyilvánítást küldtek. (*In'amat Defteri*, 94.) A Gelibolu szandzsákbégje tisztséget betöltő és az I. Szelim lányával 1509-ben házasságot kötött Iszkender pasát azonban 1515-ben kivégezték. Emecen: *Yavuz Sultan Selim*, 40. Így az *İbtihacü't-tevârih*ban lévő információ is vizsgálatra szorul. A *Tabakatü'l-Memâlik*ban Dzselálzáde is utal a köztük lévő rokonságra, Ibrahim pasa érintettségét a következőképpen fejezi ki: „...a hozzájuk tartozó és a közülük való Iszkender pasa fia, Hürrem pasa”. Celâl-záde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*, 97r. Ezzel pedig egyértelművé válik, hogy az *İbtihacü't-tevârih* e kérdésben mely forrásra is támaszkodott. Az 1526. évi juttatások listáján Iszkender pasa három leányának szerepe a neve: Mihrisah, Hafsa és Fatima. Fatima néhol a leánya leányaként van feltüntetve. BOA, KK, Nr. 7097. fol. 9.; BOA, MAD, Nr. 17884. fol. 5–6. Ha meg is lehet állapítani, hogy Ibrahim pasa a két Iszkender pasa közül melyikük leányával házasodott össze, a téma új és részletekbe menő kutatómunkát igényel.

⁵⁷ Celâl-záde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*, 88v. A történet a későbbiekben jó néhány krónikáirónál megismétlődik. Közülük Hodzsazáde Mehmed Efendi először azt írja, hogy elővigyázatosságból a Nílus vízén találkoztak, majd egy rövid beszélgetést követően („mülakat-ı hafife ile müktefi”) elváltak egymástól. Hocazáde Mehmed Efendi: *İbtihacü't-tevârih*, 116. Később viszont azt olvashatjuk nála, hogy Ahmed pasa nem tette tiszteletét Musztafa pasánál, Musztafa pasa pedig óvatosságból a hajóján maradt, végül kölcsönösen megelégedtek azzal, hogy távolról üdvözlőjk egymást. Uo. 120.

Az esetet a kortárs írók közül Dijárbekri másként meséli el, ami arra utal, hogy az biztosan nem a fent ismertetett módon történt. Dijárbekri szerint a két pasa találkozása a következőképpen zajlott le: Musztafa pasa Kászim pasa Egyiptomba való kinevezésének, valamint saját maga Isztambulba rendelésének hírére 929. *ramazán* 17-én (1523. július 30.) kapta meg. Találkozott a Kairóba érkezett Kászim pasával, majd immár a visszatérésre készülődve tudta meg, hogy időközben Ahmed pasa lett az egyiptomi beglerbég. Miután az előkészületeket befejezve 929. *sevval* 17-én (1523. augusztus 29.) Bulakban hajóra szállt és elindult, találkozott a Nílus vizén Kairóba igyekvő új kormányzóval, Ahmed pasával, és a két hajó Surba falu magasságában lehorgonyzott. Ahmed pasa rögtön megjelent Musztafa pasa gályáján, aki helyet kínálta őt, és egy kicsit elbeszélgettek. Ezt követően a két pasa elköszönt egymástól, majd Musztafa pasa felszedte a horgonyt, és „Hej, merre vagy Iszlambol?” kiáltással folytatta útját.⁵⁸ Dijárbekri ezen elbeszélése valószínűleg sokkal közelebb áll az igazsághoz. A fent említett, Dzselaázáde munkájából átmentett és elterjedt anekdotáról pedig megállapíthatjuk, hogy beleillik azon törekvések sorába, amelyek minden lehetőséget megragadtak arra, hogy a később fellázadt és ezért „Áruló” előnévvel emlegetett Ahmed pasáról minél rosszabb képet fessenek.⁵⁹

Dijárbekri szerint Musztafa pasa, aki egy nap híján kilenc hónap töltött az egyiptomi kormányzói tisztségben, Isztambulba való visszatérését követően továbbra is megtarthatta vezíri rangját, és Ibrahim pasa nagyvezír mellett tevékenykedett. Sőt, Ibrahim pasa egyiptomi távollétekor az Isztambulban kirobbant janicsárlázadás során még a házát is feldúlták. Ez az 1525 márciusában kitört felkelés az Ibrahim pasával szembeni elégedetlenség egyik megnyilvánulásának tekinthető, amit minden bizonnyal a vele szemben álló klikk szított.⁶⁰ Musztafa pasa másodvezírként részt vett a mohácsi hadjáratban, ami számára egyben az utolsó hadi vállalkozás is volt. Ekkorra egészségi állapota jelentősen megromlott, olyannyira, hogy már akkor gyaloghintóval kellett vinni, amikor a sereg még el sem hagyta Isztambult. Valószínű, hogy már a földre ülés is komoly fájdalmat okozhatott számára. Szülejmán szultán, mielőtt a Bécs elleni hadjáratra indult volna, csak az ő használatára egy díszes, szépen kidolgozott zsámolyt készíttetett, amiről egy a kiadásokat rögzítő *rúznámcese-defterben* feljegyzés is készült.⁶¹ Ebben a kritikus időszakban a vele találkozó velencei állandó követek (*bailo*) általában már csak a betegágyában láthatták őt, beszámoltak arról,

⁵⁸ *Nevâdirü't-tevârih*, 402r–v. Kászim pasa kinevezése és közben Piri pasa leváltása hírének megérkezésekor az egyiptomiak azt hitték, hogy Musztafa pasa nagyvezírként fog visszatérni Isztambulba. Uo. 399v.

⁵⁹ Ahmed pasa lázadásával kapcsolatban az oszmán források elbeszéléseit kellő kritikával kell kezelni. Az eseményeket nagy valószínűséggel szemtanúként követő Dijárbekri és más források megközelítésére lásd: Emre, Side: *Anatomy of Rebellion in Sixteenth-Century Egypt*. Osmanlı Araştırmaları, vol. 46. (2015) 77–130. Az *İbtihacü't-tevârih*ban szereplő szóbeszéd szerint a felkelést követően Ahmed pasa félreállításáról *kethüdájá*, Iszkender gondoskodott, amiért Ibrahim pasa érdeme elismeréséül egy szandzsákkal akarta megjutalmazni. Musztafa pasa azonban a következő szavakkal akadályozta meg ebben: „...engedtessek meg, semelyikünk sem bízhat a *kethüdájában*, legyen megelégedésére a megkülönböztetett figyelem.” Erre Ibrahim pasa Iszkendernek csak 5000 akcsés kiegészítést biztosított, így javadalombirtoka 30 000 akcsé értékűre nőtt. Hocazáde Mehmed Efendi: *İbtihacü't-tevârih*, 127–128.

⁶⁰ A lázadásra lásd: Celâl-záde Mustafa Çelebi: *Tabakatü'l-Memâlik*, 101v.; Sağırlı, Abdurrahman: *Mehmed b. Mehmed: Nuhbetü't-Tevârih*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2000. (a továbbiakban: Mehmed b. Mehmed: *Nuhbetü't-Tevârih*) 158–159. Az utóbbi munkában ugyan megemlítik, hogy Musztafa pasa embere, Bali a lázadást szítók közé tartozott, de Musztafa pasa házának feldúlásáról nem esik szó. A *rúznámcese-defterekben* azonban található egy erre vonatkozó feljegyzés.

⁶¹ BOA, KK, Nr. 1764. fol. 42. 500 akcsés költséget jegyeztek fel.

hogy köszvénytől szenved.⁶² Vezír Musztafa pasa, aki feltehetően részt vett a magyarországi helyzettel kapcsolatos tervek kidolgozásában is,⁶³ az 1529. évi hadjárat előkészületeit követően – amely hadjárat a magyar ügy nyugvópontra hozására és Szapolyai helyzetének megszilárdításával a Magyar Királyság ütközőállammá alakítására irányult –, amikor a hadsereg éppen el akart indulni Isztambulból, 935. *sábán* 18-án (1529. április 27.) váratlanul meghalt.⁶⁴ Pietro Zen 1529. május 6-án, 7-én és 11-én kelt leveleiben arról számolt be, hogy hogy a pasát baleset érte, amibe egy napon belül belehalt.⁶⁵ A körülményekre azonban már nem tért ki.

Musztafa pasával kapcsolatban főleg az 1522–1529 közötti években Isztambulban tartózkodó velencei állandó követek szolgálnak fontos információkkal. Velence jó barátjának nevezik a pasát, aki például Szülejmán trónra lépését követően Piri pasával együtt támogatta a velenceiekkel kötött államszerződés megújítását.⁶⁶ Amikor szót ejtett előttük a szultánnak a magyarok ellen való készülődéséről, azzal a javaslattal állt elő, hogy egy tényleges hadjárat esetén Velence ne nyújtson segítséget Magyarországnak. A vele kapcsolatban álló követek nagyon udvarias, komoly, magas termetű, daliás és tiszteleltre méltó embernek írták le, és megjegyezték, hogy Velence iránti elkötelezettségét többször is kinyilvánította. Ezekből a megállításokból az is kitűnik, hogy miközben Musztafa pasa a velenceiek barátjának mutatta magát, tőlük próbált meg híreket szerezni az európai eseményekről. A követek le is írták, hogy mind Musztafa pasa, mind a vezírek gyakran kérdezősködtek az európai fejleményekről. A jelentésekből Musztafanak a többi vezírhez fűződő viszonyára is következtethetünk. A követek elsősorban azt említették meg, hogy amíg Ahmed pasával egyáltalán nem találta meg a közös hangot, addig Ájász pasával nagyon jól megértette magát.⁶⁷ Pietro Zen megjegyzi, hogy Musztafa pasától még Ibrahim pasa és a szultán kapcsolataira vonatkozóan is kapott információkat: elmondta neki, hogy Ibrahim pasát sokan nagyon irigylik, amiért a szultán a kegyeibe fogadta, és elárulta, hogy Ibrahim pasa gyakran sétál az uralkodóval, aki pedig egyetlen nővel éli az életét, mivel távol áll tőle a bujálkodás.⁶⁸ Továbbá Pietro Zen egy 1526. évi jelentésében arról írt, hogy egy Musztafa pasa által rendelt órát személyesen ő maga nyújtott át a pasának, akinek az óra nagyon elnyerte a tetszését.⁶⁹

Bragadino követnek a szenátus előtt 1526. június 9-én felolvasott jelentésében Musztafa pasa privát életére vonatkozó információk találhatók. Állítása szerint a pasa idős, köszvénygyöttri, és az év nyolc hónapját ágyban tölti. Nagy tudású ember, de szétszórt, buja és bortiszik. Elegáns, továbbá nagylelkű, ért az államügyekhez, 70 000 dukátot érő vagyona, valamint 700 szolgálja van, ezeknek nagy részét egyiptomi kormányzósága idején szerezte, és úgy tudni, ékszerek sokaságával rendelkezik. Azért rendelték vissza Egyiptomból, mert on-

⁶² A pasa 1526-ban és 1527-ben történt betegségeivel kapcsolatban lásd: Sanuto: *Diarii*, vol. 41.471.; Fulin, Rinaldo: *Itinerario di Ser Piero Zen Stato Orator al Serenissimo Signor Turchofatto peri o Marin Sanuto in sumario*. Archivio Veneto, vol. 22. (1881) 104–136.

⁶³ Szapolyai követének, Lasky Jeromosnak szavaira lásd: Zinkeisen, Johann Wilhelm: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev.: Epçeli, Nilüfer. Haz.: Beydilli, Kemal – Afyoncu, Erhan. İstanbul, 2011. Cilt 2. 473–474.

⁶⁴ Elhalálzásának dátuma a *Tabakatü'l-Memâlik*ban szerepel. A későbbi történetírók, mint Mehmed b. Mehmed (Mehmed b. Mehmed: *Nuhbetü't-Tevârih*, 168.) vagy (Münevvisbaşı: *Sahâifü'l-ahbâr*, 168.) a szóban forgó dátumot feltehetően innen vették át.

⁶⁵ Sanuto: *Diarii*, vol. 50. 470–472.

⁶⁶ *Venedik Elçi Raporlarına Göre*, 20.

⁶⁷ Fulin: *Itinerario di Ser Piero Zen*, 104–136.

⁶⁸ *Venedik Elçi Raporlarına Göre*, 43–44.

⁶⁹ Sanuto: *Diarii*, vol. 43. 725.

nan nem küldött pénzt a kincstárba. Egy tengerre néző, szép palotája van. Amíg Ibrahim pasa Egyiptomban tartózkodott, addig ő foglalkozott az összes üggyel, és a velenceieknek sok segítséget nyújtott.⁷⁰ Bragadino is, aki nagyon élvezte a pasával folytatott beszélgetéseket, és akár késői órákig a házában maradhatott, – ahogy azt már a fentebb említettük – szemtanúja volt annak, amikor a pasát a mohácsi hadjáratra indulván gyaloghintóval szállították. Előfordult, hogy Musztafa pasa kért tőle néhány dolgot, így például négy ruhát, melyek árát saját pénzéből akarta kifizetni, a feleségének pedig két rövid szőrű, egy nőstény és egy hím fajtatiszta kutyát.⁷¹ Marco Minio 1527. május 8-án írt levelében arról tett említést, hogy Szülejmán szultán az előző éjszaka leromboltatott egy Musztafa pasa által építtetett fürdőt.⁷² Erre azért került sor, mert a köz vízének használata miatt sok panasz érkezett a fürdő ellen, az eset azonban Musztafa pasát nagy nyugtalansággal töltötte el.⁷³ Az eddig leírtak – azzal együtt, hogy nem lehet az összes információ valóságátalmát ellenőrizni – végső soron rendkívül figyelemreméltók a korszakban a pasa politikai előmenetelét illetően.⁷⁴

A követek megfigyeléseiből kitűnik, hogy Musztafa pasa nagy vagyon felett rendelkezett. Egyik szolgálója szerint halála után 300 000 aranyérme mellett különböző pénz-
mekben 700 000 dukátot hagyott hátra, emellett 300 rabszolgája volt. Ezen javak forrása ismét csak egyiptomi megbízatásának időszakához köthető.⁷⁵ Az anyaszultán (*valide*), Hafsza szultán által nagyon kedvelt pasa szerájban elfoglalt helye kivételes jelentőséggel bírt,⁷⁶ hiszen I. Szelim Hafsza szultántól született leányával (vagyis Szülejmán szultán egyik édestestvérével) házasodott össze. Pietro Zen szerint ennek a nagy vagyonnak az összeharócsolása felett szemet hunyt a szultán, és a következőképpen interpretálta: „...hagyjátok, hiszen nincs gyereke, így ha bármi is történik vele, a javai úgyis rám szállnak.” Való igaz, Musztafa pasa házasságából nem született gyermek,⁷⁷ és noha néhány életrajzi munka két fiáról is említést tesz, az egyértelműen tévedés.⁷⁸ Gyermekének neve ugyanis alapítványának alapító oklevelében, illetve a hagyatékával kapcsolatos dokumentumok egyikében sem szerepel. Ráadásul a hátrahagyott javai közül néhány értékesebb Szülejmán szultán kincs-

⁷⁰ Venedik Elçi Raporlarına Göre, 53–54.

⁷¹ Venedik Elçi Raporlarına Göre, 62–63.

⁷² Sanuto: *Diarü*, vol. 45. 291.

⁷³ Sanuto: *Diarü*, vol. 46. 176. Vö. Venedik Elçi Raporlarına Göre, 70. A szóbeszédnek szerint Musztafa pasa a feleségét küldte a szerájba, hogy személyesen az uralkodótól kapjon tájékoztatást a helyzetről. Szülejmán szultán az üggyel kapcsolatban azt mondta, hogy a Musztafa pasát ért kárt meg fogja téríteni, a fürdőt viszont a köztvíz szabad folyásának akadályoztatása miatt elbontatja, és így győzedelmeskedik az igazság.

⁷⁴ Ha a TSMA, Nr. E. 592/3. jelzés alatt található, a cédulakatalógus alapján neki tulajdonított, Musztafa aláírású előterjesztésben foglaltak igazak, akkor az Isztambulban tartózkodó „pápai követ” hazatérésének ügyét kiemelt figyelemmel kezelte, ami diplomata voltának megnyilvánulásként is értékelhető.

⁷⁵ Sanuto: *Diarü*, vol. 51. 622–623.

⁷⁶ Fulin: *Itinerario di Ser Piero Zen*, 104–136.

⁷⁷ Sanuto: *Diarü*, vol. 50. 472–473.

⁷⁸ Süreyya: *Sicill-i Osmani*, 272. Az itt szereplő adatot a modern szerzők is mindenféle kritikai megközelítés nélkül átvették. A *Sicill-i Osmaniban* Ahmed és Muhjiddin Mehmed nevű két fiú szerepel, de ők nagy valószínűséggel egy másik Musztafa pasa, Davutpasa fia Musztafa pasa fiai lehetnek. Ezek a gyermekek II. Bajezid lányától származnak. *În'amat Defteri*, 8. (909. safer 5. dátumozású bejegyzés) Zorcunál pedig még egy leányáról is szó esik: *Venedik Balyos Raporlarının İşığında*, 402.

tárába került, ami szintén azt igazolja, hogy nem volt örököse. Azon az iraton kívül, amely az egyik szolgájára maradt örökrész, más nem maradt fenn.⁷⁹

Musztafa pasának a velencei jelentésekből kirajzolódó portréja mindenekelőtt egy kiváló államférfi jellemét mutatja. Szerájbeli befolyása szinte vetekedett Ibrahim pasáéval, gazdagságát és nagy vagyonát pedig láthatóan jótékony célokra fordította. A tekintélyes államférfinak, a Szelim és Szülejmán szultánok idején a politikai és a katonai döntések meghozatalában a divánban fontos szereppel bírót Musztafa pasának a nagylelkűség volt a legszembevetőbb jellemvonása. Ismeretes, hogy rengeteg alapítványt és jótékony célú intézményt alapított,⁸⁰ de nem árt arra sem kitérni, hogy ezek az intézmények mit jelentettek valójában. Ezek a létesítmények – az egyik dzsámi, amit Gebzében, Anatólia bejáratának egyik forgalmas *menziljében* (pihenőhely) építtetett, és a másik, amit Rumélia kapujában, a mai bulgáriai Szvilengrádnál (Dzsizsrimusztafapasa), illetve a szegénykonyhák és hidak⁸¹ – mind az oszmán gondolkodás egyik nagy, részleteiben a legvégsőkig kidolgozott célkitűzését fejezte ki. Az általa építtetett jótékonyági intézményekkel a két város létrejöttének és fejlődésének alapjait is megvetette.

Fordította: HADNAGY SZABOLCS

⁷⁹ TSMA, Nr. D. 9709. Az itt található listán a következők szerepelnek: 7097 *dirhem* értékű aranyból készült tárgyak (két gyertyatartó, két tálca, vizeskancsó és mosdótál, fürdőtálka, három kupa, egy kancsó, egy drágakövekkel díszített kancsó, hét kehely, öt drágakövekkel kirakott kehely); 29 328 *dirhem* értékben ezüstkészletek (serpenyők, fedeles tálkák, kancsók, vizeskancsó, mosdótál, kupa, kelyhek, tálcák, gyertyatartók, tálak); egyéb fontos használati tárgyak, egy paradicsommadár, arany övek ládában, handzsárok, íjászgyűrűk, jáspisdarabok, aranyrúd, arannyal bevont drágakövekkel kirakott kések, halfogból készült kés, magyar kések, gyémánt-, rubin- és türkizgyűrűk, díszes övlemezek. A listán szereplő dátum: 936. dzsemázievel 2./1530. január 2.

⁸⁰ Az alapítványok alapító oklevelei, működési szabályzatai és záradékai: TSMA, Nr. D. 7003. Ehhez egy jelentős könyvlista is tartozik, a rajta szereplő könyvek sokat elárulnak a pasa intellektuális érdeklődéséről. Lásd: Selvi, Haluk – Şirin, İbrahim – Çelik, Bilal M. – Yeşildal, Ali (haz.): *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi–Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*. Kocaeli, 2018.

⁸¹ A létesítményekkel kapcsolatban lásd: Eyice: *Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü*, 133–158.; Müderrisoğlu: *Bani Çoban Mustafa Paşa*, 67–124. Ezenkívül Musztafa pasa Eskişehirben is emelt jótékony célokat szolgáló intézményeket. Az alapítványainak működésével kapcsolatos iratokat Gebze önkormányzata adta ki: *Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Vakfıyesi*. Cilt 1–2. 2017.